

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۶، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۲، صفحات ۱۴۳-۱۶۲

عوامل مؤثر بر درآمد عشایر اسکان یافته در استان ایلام

حیدر صیدزاده و جعفر رضایی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۲/۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۱/۲۳

چکیده

تحقیق حاضر به تحلیل عوامل مؤثر بر متوسط درآمد سالانه عشایر اسکان یافته در استان ایلام می پردازد. روش تحقیق پیمایشی و جامعه آماری آن شامل عشایر اسکان یافته این استان است. همچنین، قلمرو زمانی تحقیق سال ۱۳۸۹ بوده و روش نمونه گیری نیز طبقه ای متناسب است. نتایج نشان می دهد که بین متغیرهای مستقل تعداد واحد دامی، سطح زیر کشت دیم، سطح زیر کشت آبی، و میزان فرآورده های دامی تولیدی و متغیر وابسته در سطح اطمینان ۹۹ درصد همبستگی مستقیم و معنی دار وجود دارد؛ همچنین، از بین متغیرهای مستقل وارد شده به مدل رگرسیون چندمتغیره، متغیرهای تعداد واحد دامی، سطح زیر کشت دیم و سطح زیر کشت آبی در سطح اطمینان ۹۹ درصد بر متغیر وابسته مؤثرند. افزون بر این، یافته های تحقیق مبین آن است که بین متوسط درآمد سالانه جامعه آماری و نمونه در سطح خطای پنج درصد تفاوت معنی دار وجود ندارد.

کلیدواژه ها: درآمد عشایر/ اسکان عشایر/ ایلام (استان).

***

* به ترتیب، نویسنده مسئول و کارشناس ارشد مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی ایلام (hseidzadeh@yahoo.com)؛ و عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی ایلام.

مقدمه

آمایش سرزمین و توسعه کشور نیازمند توجه ویژه به تمامی عرصه‌ها و زیستگاه‌های شهری، روستایی و عشایری است. در این میان، جامعه عشایری به‌خاطر محرومیت و شرایط سخت زندگی از جایگاهی مهم برخوردار است و به همین دلیل، سامان‌دهی آن همواره مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران دست‌اندرکار بوده است. از این‌رو، در سال‌های اخیر، برنامه اسکان عشایر در مناطق مختلف کشور و از جمله استان ایلام در راستای بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی آنها اجرا شده است. طبق نتایج آخرین سرشماری عشایر کشور، جامعه عشایری کشور با ۲۱۲۶۶۰ خانوار و جمعیتی معادل ۱۱۸۶۸۳۰ نفر حدود ۱/۶۵ درصد از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷). از حدود نود میلیون رأس دام موجود در کشور، ۲۳ میلیون رأس در اختیار عشایر است که سالانه حدود ۱۴۰ هزار تن گوشت قرمز به ارزش بیش از پانصد میلیارد تومان و در مجموع، سالانه حدود هزار میلیارد تومان محصول از طریق این قشر مولد وارد بازار مصرف کشور می‌شود. عشایر استان ایلام با دوازده واحد ایلی کوچک و بزرگ، ۳۲ طایفه مستقل دوره بیلاقی و قشلاقی و با جمعیتی معادل ۵۹۳۹۱ نفر، در قالب ۹۷۳۶ خانوار تقریباً یازده درصد جمعیت استان را تشکیل می‌دهند و با تولید محصولات مختلف دامی، زراعی، باغی و صنایع دستی به ارزش اقتصادی ۱۳۹۷۸۵۷ میلیون ریال، سهمی به‌سزا در ایجاد اشتغال پایدار و تولید ناخالص داخلی استان دارند (مدیریت امور عشایری استان ایلام، ۱۳۹۱). نوع یا شکل اصلی کوچ‌نشینی در استان ایلام نیمه‌یکجانشینی است که بر اساس آن، مردم در روستاهای دائمی ساکن می‌شوند؛ ولی در فصل تولید، در مراتع اطراف روستاهای خود چادر برپا و در آن زندگی می‌کنند (Khazanov, 1984). با توجه به نقش مؤثر عشایر در ایجاد اشتغال، تولید ملی و حراست از مرزهای کشور، با بررسی مؤلفه‌های مؤثر بر درآمد عشایر اسکان‌یافته، می‌توان به پایداری اسکان و بهبود وضع اقتصادی آنها کمک کرد. از طرف دیگر، به نظر می‌رسد که یکی از عوامل مؤثر بر استمرار روند نزولی جمعیت عشایری در سطح کشور و استان ایلام که نشانگر کاهش سهم ۳۸/۶ درصدی جمعیت عشایر از کل

جمعیت کشور در سال ۱۳۴۵ به ۱/۶۵ درصد در ۱۳۸۷ و کاهش نوزده درصدی جمعیت عشایری استان ایلام از کل جمعیت استان از ۱۳۶۶ تا ۱۳۸۷ بوده (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷)، پایین بودن سطح درآمد خانوارهای عشایری نسبت به خانوارهای روستایی و شهری بوده است؛ و چنانچه اقداماتی در راستای بهبود سطح درآمد این قشر زحمتکش صورت نگیرد، بیم آن می‌رود که در آینده نیز جمعیت کنونی عشایر تغییر شغل دهند و با مهاجرت به شهرها، کشور را با پیامدهایی ناخوشایند همچون افزایش نرخ بیکاری، پدیده شهرزدگی و معضلات اجتماعی برآمده از آن مانند حاشیه‌نشینی شهرها و رواج مشاغل کاذب، وابستگی کشور به واردات فرآورده‌های دامی به‌ویژه گوشت قرمز و به تبع آن، خروج ارز از کشور مواجه سازند. از این‌رو، هدف از انجام تحقیق حاضر بررسی و تحلیل عوامل مؤثر بر درآمد عشایر اسکان یافته در استان ایلام بوده و به‌منظور تحقق اهداف زیر در استان ایلام اجرا شده است:

- شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر درآمد عشایر اسکان یافته در استان ایلام؛ و
- بررسی میزان تأثیرگذاری این عوامل بر متوسط درآمد سالانه خانوارها: تعداد واحد دامی؛ میزان دسترسی به نهاده‌ها، تسهیلات بانکی و خدمات دامپزشکی؛ میزان تولید صنایع دستی؛ سطح اراضی زیر کشت زراعی؛ منابع تعلیف دام؛ میزان تولید فرآورده‌های دامی؛ و میزان دسترسی به خدمات بهداشتی (وجود مراکز بهداشتی در کانون‌های توسعه)، آموزشی و ترویجی (وجود مراکز آموزشی رسمی در کانون‌ها و برگزاری دوره‌های آموزش مهارت‌ها) و رفاهی (مانند آب شرب بهداشتی، برق، و جاده مناسب).

پیشینه نظری

از مهم‌ترین بحث‌های مطرح در حوزه سامان‌دهی عشایر اسکان آنهاست. این راهبرد که از دوره پهلوی اول با نگرش سیاسی شروع شده و تا برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸) با نگرش توسعه پایدار ادامه یافته، به شکل‌گیری روستاها یا کانون‌های خودجوش و هدایتی متعدد انجامیده است. راهبرد اسکان برگرفته از دیدگاه‌هایی همچون تغییرات اجتماعی، نوسازی، تأمین نیازهای اساسی، حفظ

محیط زیست، و توسعه پایدار است که در هر دوره، با توجه به دیدگاه مد نظر، به مسئله اسکان توجه شده است (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۱). در یک تقسیم‌بندی کلی، می‌توان سه نوع اسکان اجباری، خودجوش و هدایتی (برنامه‌ای) را در نظر گرفت. اسکان اجباری ممکن است بر اثر فشار و جبر حکومتی، دگرگونی بادوام شرایط طبیعی و اقلیمی، و یا دگرگونی عملکردهای اقتصادی در سطوح منطقه‌ای انجام شود (گروه مطالعاتی هامون، ۱۳۷۰)، و یا ممکن است بر اثر اختلافات درونی ایل، فقر خانوارها، ازدواج و تحصیل فرزندان به وجود آید (کشاورز، ۱۳۵۵: ۵۱-۵۶). در اسکان خودجوش، ایجاد انگیزش عشایر برای اسکان برخاسته از برتری نسبی اقتصادی آن است (گروه مطالعاتی هامون، ۱۳۷۰). اسکان هدایتی بیشتر با اهداف عمرانی همراه بوده، دولت‌ها به دنبال ارائه خدمات بیشتر به عشایر و بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی آنهاست. اسکان هدایتی مطالعات مراحل اجمالی، نیمه-تفصیلی، تفصیلی و عملیات اجرایی اسکان را در برمی‌گیرد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۷: ۸۴-۸۵). جامعه عشایری ایران را می‌توان قشری متمایز از دو جامعه شهری و روستایی دانست که اقتصاد زندگی آنها مبتنی بر پرورش سنتی دام است. این الگوی زیست باعث شده است که عشایر، فرهنگ و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی خاص خود را داشته باشند و شرایط حاکم بر زندگی آنها دشوار و سخت باشد (قنبری و عسگرزاده، ۱۳۷۹: ۱۵۷). در پی، به بعضی از تحقیقات انجام‌شده در داخل و خارج کشور در زمینه بررسی و مطالعه اقتصاد تولید و درآمد عشایر اشاره می‌شود.

قنبری و عسگرزاده (۱۳۷۹) به بررسی بایدها و نبایدها در اسکان عشایر کانون حنا در استان اصفهان پرداخته و چنین نتیجه گرفته‌اند که به دلیل مشکلاتی از قبیل عدم دسترسی مناسب به امکانات و خدمات، کمبود مراتع، نامناسب بودن مسکن احداث‌شده، و گرانی وسایل ایاب و ذهاب و حمل دام، عشایر اسکان‌یافته از اجرای طرح رضایت ندارند. دهقانان و کهن‌سال (۱۳۷۹)، در تحقیقی با عنوان «بررسی اقتصاد تولید عشایر خراسان»، نتیجه گرفته‌اند که ۶۶/۲ درصد از درآمد سالانه عشایر از پرورش و فروش دام، ۱۳/۸ درصد از تولید پشم، ۱۶/۸ درصد از تولید شیر، و باقی‌مانده آن نیز از تولید

مو و کرک به دست می آید. افزون بر این، ۱۲/۹ درصد خانوارهای عشایر نمونه خراسان، در کنار دامپروری، به زراعت می پردازند که ۶۲/۳ درصد آنها در مناطق ییلاقی، ۸/۵ درصد در مناطق میان بند، و ۲۹/۲ درصد نیز در مناطق قشلاقی به فعالیت های زراعی اشتغال دارند. همچنین، ۴۳/۶ درصد از این خانوارها به تولید صنایع دستی می پردازند که ۷۱/۱ درصد از صنایع دستی آنها جنبه خودمصرفی داشته، ۱۱/۹ درصد با انگیزه فروش، و باقی مانده نیز با انگیزه مختلط (خودمصرفی و فروش) تولید شده است.

کفیل زاده و سیدان (۱۳۸۱)، در تحقیقی با عنوان «بررسی اقتصاد تولید بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان یافته ایل کرد»، بر این باورند که ترکیب دام عشایر کوچنده و اسکان یافته با هم متفاوت است. در شرایط اسکان، سهم گوسفند و گاو در ترکیب دام افزایش و سهم بز و احشام برابر کاهش یافته است. تولیدات دامی ایل کرد استان ایلام شامل تولید گوشت قرمز (دام زنده)، فرآورده های دامی و الیاف دامی بوده است. فروش دام زنده، تولید فرآورده های لبنی و الیاف دامی، به ترتیب، ۸۱/۵، ۱۶/۲ و ۱/۶ درصد از ارزش کل تولیدات دامی عشایر اسکان یافته را تشکیل می داد. از طرفی، سهم ارزش فروش دام زنده، فرآورده های لبنی و الیاف دامی در ارزش کل تولیدات دامی عشایر کوچنده، به ترتیب، ۷۷/۲، ۲۰/۲ و ۲/۶ درصد بوده است.

نیکخواه و کرباسی (۱۳۸۴)، در تحقیقی با عنوان «بررسی اقتصادی تولید دام عشایر استان لرستان»، بیان کرده اند که در سال های گذشته، سهم گوسفند در ترکیب گله خانوارهای عشایری این استان افزایش یافته، سهم بز در ترکیب گله خانوارهای فقیر نسبت به خانوارهای مرفه بیشتر شده و هزینه نگهداری هر رأس بز نسبت به گوسفند پایین تر بوده است. آمار مورد نیاز برای انجام این تحقیق با استفاده از روش نمونه گیری خوشه ای دومرحله ای در سال های ۸۳-۱۳۸۲ جمع آوری شده بود. در پایان، پیشنهاد شده است که با ترویج شیوه دامپروری، نسبت به افزایش سطح دانش دامپروران اقدام و موجبات خارج شدن دام اضافی از مرتع فراهم شود.

مهدوی و همکاران (۱۳۸۶)، در تحقیقی با عنوان «روستاهای برآمده از اسکان و چالش های آنها»، نتیجه گیری کرده اند که روستاهای جدید با چالش هایی چون ضعف دستگاه های اجرایی در زمینه اسکان، ناتوانی مدیریت این روستاها و مشارکت کم مردم در فرایند اسکان

روبه‌رو بوده و از این‌رو، پیشنهاد کرده‌اند که برای فراهم‌سازی زمینه پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی این کانون‌ها، بهره‌گیری از برنامه‌های کارآمد ضروری است.

توکلی و ضیاء توانا (۱۳۸۶)، در پژوهشی با عنوان «اسکان عشایر و تخریب مراتع در استان چهارمحال و بختیاری»، بدین نتیجه رسیده‌اند که به‌رغم کاهش تعداد دام خانوارهای عشایری اسکان‌یافته مورد بررسی، شاخص‌های کیفی مدیریت مرتع که ناظر بر نوع رفتار با مرتع است، روندی نامطلوب داشته و در نتیجه، تخریب مراتع پیرامون سکونتگاه‌های مورد بررسی تشدید شده است. برای برون‌رفت از این وضعیت، توسعه درون‌زا و پایدار مناطق عشایری استان، حمایت از منافع جامعه عشایری کوچنده، بازآفرینی دانش بومی و تنوع‌بخشی به معیشت عشایر اسکان‌یافته پیشنهاد شده است.

بخشی جهرمی (۱۳۸۶)، در تحقیقی با عنوان «آنالیز اقتصاد تولید و درآمد عشایر، مطالعه موردی: عشایر سامانه درزه، زیست‌بوم هامون - جازموریان، شهرستان کهنوج»، بیان کرده است که دلایل مختلف از جمله تخریب مراتع، وضعیت نامناسب بارندگی، مشکلات تغذیه دام، و تغییر فرهنگ عشایری، جایگاه دامداری در بین عشایر تضعیف شده است. بر اساس محاسبه وی، متوسط درآمد سرانه سالانه ۵۶۴۰۰۰ ریال بوده که حدود یک‌ششم هزینه سرانه زندگی عشایر در مناطق همجوار است.

قاسمی (۱۳۸۷)، در تحقیقی با عنوان «ارزیابی اثرات اقتصادی - اجتماعی طرح اسکان عشایر در کانون محسن‌آب استان ایلام»، بیان کرده است که در وضعیت اسکان نسبت به وضعیت کوچ‌نشینی، تعداد دام سبک (گوسفند و بز) عشایر اسکان‌یافته کاهش داشته، میزان دسترسی آنها به عوامل تولید (مانند نهاده‌ها و اعتبارات بانکی) و خدمات بهداشتی، آموزشی و رفاهی بهبود یافته، میزان تولید محصولات دامی کاهش یافته و سطح زیر کشت آبی و دیم آنها بیشتر شده است.

مهدوی و همکاران (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای با عنوان «سنجش نگرش عشایر اسکان‌یافته نسبت به اسکان در چهارمحال و بختیاری»، بیان کرده‌اند که در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی، اسکان عشایر چندان موفقیت‌آمیز نبوده و وضعیت عشایر با از دست دادن اشتغال پایدار و وابستگی به مشاغل ناپایدار بدتر شده است؛ همچنین، در ابعاد اقتصادی و اجتماعی، وضعیت عشایر اسکان‌یافته در کانون‌های هدایتی نسبت به کانون‌های خودجوش بهتر بوده است.

ریاحی و همکاران (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل پیامدهای اجتماعی و اقتصادی طرح اسکان عشایر، مطالعه موردی: طرح گل افشان شهرستان سمیرم»، چنین نتیجه گرفته‌اند که از بعد اجتماعی، طرح گل افشان موجب بهبود وضعیت عشایر اسکان-یافته شده اما از لحاظ اقتصادی، اثرات مطلوب و مثبت بر عشایر اسکان یافته نداشته است. ابراهیم (Ebrahim, 1981)، در تحقیقی با عنوان «مشکلات اسکان عشایر در آسیای میانه با تأکید بر عربستان سعودی»، نتیجه گرفته است که عدم مشارکت عشایر در طراحی و مدیریت طرح‌های اسکان از عوامل اصلی شکست این طرح‌هاست؛ او توجه به کشت آبی را یکی از بهترین روش‌های پایداری اسکان بیان کرده است. بک (Beck, 1986)، در تحقیقی با عنوان «بررسی ایل قشقایی در ایران»، بیان کرده است که عشایر منطقه خاورمیانه اغلب از سازمان سیاسی-اجتماعی خاص خود برخوردارند. وی گروه‌های اصلی عشایر خاورمیانه را شامل عشایر جنوب غربی ترکیه، عشایر جنوب شرقی فلات آناتولی، کردها، عشایر عرب و عشایر افغانستان و پاکستان در شرق خاورمیانه دانسته است. قراخلو (Gharakhlou, 1996)، در تحقیقی با عنوان «مهاجرت و تغییر فرهنگی در جوامع شهری خاورمیانه»، بیان کرده است که اقتصاد اصلی عشایر خاورمیانه مبتنی بر پرورش شتر، گوسفند و بز بوده و عشایر این منطقه از سیاه‌چادر به عنوان مسکن استفاده می‌کنند. کوچ‌نشینی، نیمه‌کوچ‌نشینی، نومادیزم [چادرنشینی]، نیمه‌یکجانشینی و رومگردانی از اشکال اصلی کوچ‌نشینی عشایر این منطقه است. سوندرس (Saunders, 2003)، در تحقیقی با عنوان «تأثیر سیاست‌های اسکان عشایر در تبت»، نتیجه گرفته است که اجرای این سیاست‌ها در تبت به فقیرتر شدن خانوارها، محدودیت آزادی آنها، کاهش تعداد دام و تخریب مراتع انجامیده است. سرانجام، گروشک (Grusehke, 2008)، در تحقیقی با عنوان «متوسط درآمد سرانه سالانه عشایر در تبت»، بیان کرده است که متوسط درآمد سرانه سالانه عشایر در تبت ۶۵ تا دویست دلار آمریکا بوده و عشایری که متوسط درآمد سرانه سالانه آنها کمتر از هشتاد دلار باشد، فقیر محسوب می‌شوند.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر به روش پیمایشی انجام شده و ابزار گردآوری داده‌ها نیز پرسشنامه محقق‌ساخته بوده است که محتوای آن با مطالعه و بررسی مبانی نظری تحقیق، مطالعه پیشینه تحقیقات مشابه، نظرخواهی از کارشناسان و صاحب‌نظران مربوط و اطلاعات قبلی و شهودی محقق تهیه و تدوین شده است. برای بررسی روایی و پایایی پرسشنامه، از روش‌های اعتبار محتوا و ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. بررسی روایی پرسشنامه مشخص می‌کند که سؤالات آن تا چه حد ویژگی‌های مورد نظر را اندازه‌گیری می‌کنند (سرمد و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۷۰). در روش اعتبار محتوا، اعتبار ابزار اندازه‌گیری از طریق اظهار نظر خبرگان ذی‌ربط بررسی می‌شود. در تحقیق حاضر، کارشناسان و متخصصان ذی‌ربط اعتبار پرسشنامه را تأیید کرده‌اند. پایایی معیاری است که مشخص می‌کند ابزار اندازه‌گیری تا چه حد در آزمون‌های مجدد نتایج مشابه به‌دست می‌دهد (سرمد و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۷۰). روش‌های مختلف برای تعیین پایایی پرسشنامه وجود دارد که بدین منظور، پژوهش حاضر از روش ضریب آلفای کرونباخ سود جستاده است. ضریب آلفای کرونباخ برای بررسی سازگاری درونی اقلام ابزار اندازه‌گیری به‌کار می‌رود و دامنه آن بین صفر و یک است؛ هر گاه مقدار آن بزرگ‌تر از $0/6$ باشد، پایایی پرسشنامه تأیید می‌شود (Hari, 2003: 97). پایایی پرسشنامه مورد استفاده در تحقیق حاضر از طریق ضریب آلفای کرونباخ $0/815$ تعیین شده که در مقایسه با مقدار حداقل قابل قبول، دارای پایایی بالاست. روش جمع‌آوری داده‌ها ترکیبی (کتابخانه‌ای و میدانی) بوده، قلمرو مکانی تحقیق سطح استان ایلام و قلمرو زمانی آن نیز سال ۱۳۸۹ است. جامعه آماری تحقیق شامل ۳۴۴ خانوار اسکان‌یافته در شش کانون اسکان هدایتی در استان ایلام بوده و حجم نمونه مورد نیاز در سطح معنی‌داری پنج درصد با استفاده از فرمول تعیین حجم نمونه برای میانگین جامعه ۱۲۰ خانوار تعیین شده است. روش نمونه‌گیری مورد استفاده طبقه‌ای متناسب بوده که در آن، هر کدام از کانون‌های اسکان به‌دلیل همگونی صفات خانوارهای اسکان‌یافته در آنها به عنوان یک طبقه در نظر گرفته شده است و با در نظر گرفتن نسبت خانوارهای اسکان‌یافته در هر کانون از حجم جامعه آماری، تعداد نمونه مورد نیاز در هر کانون با استفاده از چارچوب نمونه‌گیری در

دسترس، متناسب با حجم نمونه به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. از فنون آمار توصیفی (شاخص‌های مرکزی و پراکندگی) و استنباطی شامل آزمون t تک‌نمونه‌ای برای تعیین متوسط درآمد سالانه جامعه آماری، از تحلیل همبستگی برای تعیین نوع و شدت رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته، و از تحلیل رگرسیونی چندمتغیره برای تعیین میزان اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته استفاده شده و برای تحلیل داده‌ها نیز از نرم‌افزار SPSS بهره‌گیری شده است.

نتایج تحقیق

نتایج تحلیل توصیفی داده‌ها

برای تحلیل توصیفی داده‌ها، از شاخص‌های مرکزی شامل میانگین و شاخص‌های پراکندگی شامل دامنه تغییرات، انحراف معیار و ضریب تغییرات استفاده شده است. در جدول ۱، تحلیل توصیفی داده‌های مربوط به متغیرهای مستقل دارای مقیاس اندازه‌گیری کمی با استفاده از شاخص‌های مرکزی و پراکندگی و همچنین، رتبه‌بندی آنها به کمک شاخص ضریب تغییرات آمده است.

جدول ۱- تحلیل توصیفی متغیرهای مستقل دارای مقیاس کمی (n=۱۲۰)

رتبه	ضریب تغییرات	میانگین	انحراف معیار	دامنه تغییرات	حداکثر	حداقل	متغیر
۱	۰/۵۰۷	۸۳۰/۳۷	۴۲۱/۶۸۶	۱۸۰۰	۱۸۰۰	۰	میزان فرآورده‌های دامی تولیدی (کیلوگرم)
۲	۰/۵۱۷	۲/۵۲	۱/۳۰۳	۶	۷	۱	سطح زیر کشت دیم (هکتار)
۳	۰/۸۲۶	۹۶/۸۷	۷۰/۳۱۹	۴۰۰	۴۰۰	۰	تعداد واحد دامی
۴	۱/۲۷۶	۲/۲۸	۲/۹۱۱	۹	۹	۰	مقدار صنایع دستی تولیدی (متر مربع)
۵	۱/۶۷۷	۱/۶۱	۱/۰۲۳	۵	۵	۰	سطح زیر کشت آبی (هکتار)

منبع: یافته‌های تحقیق

در این جدول، با توجه به متفاوت بودن واحد اندازه‌گیری متغیرهای مستقل تحقیق، از شاخص ضریب تغییرات برای مقایسه متغیرها با یکدیگر و رتبه‌بندی آنها استفاده شده و بر این اساس، متغیر میزان فرآورده‌های دامی تولیدی دارای رتبه یک و متغیر سطح زیر کشت آبی دارای رتبه پنج است.

در جدول ۲، تحلیل توصیفی داده‌های مربوط به متغیرهای مستقل دارای مقیاس اندازه‌گیری کیفی آمده و مقیاس اندازه‌گیری متغیرها از نوع طیف پنج‌گویه‌ای لیکرت شامل گویه‌های خیلی کم=۱، کم=۲، متوسط=۳، زیاد=۴ و خیلی زیاد=۵ است.

جدول ۲- تحلیل توصیفی متغیرهای مستقل دارای مقیاس کیفی (n=۱۲۰)

گویه‌ها	خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد	
	تعداد	٪	تعداد	٪	تعداد	٪	تعداد	٪	تعداد	٪
X ₁	۰	۰	۰	۰	۱۵	۱۲/۵	۹۳	۷۷/۵	۱۲	۱۰
X ₂	۱	۰/۸	۸	۶/۷	۳۴	۲۸/۳	۷۳	۶۰/۸	۴	۳/۳
X ₃	۶	۵	۳۵	۲۹/۲	۶۴	۵۳/۳	۱۵	۱۲/۵	۰	۰
X ₄	۰	۰	۲۳	۱۹/۲	۳۹	۳۲/۵	۴۷	۳۹/۲	۱۱	۹/۲

* X₁: میزان دسترسی به خدمات بهداشتی، آموزشی و رفاهی؛ X₂: میزان دسترسی به نهاده‌ها، تسهیلات بانکی و خدمات دامپزشکی؛ X₃: تأثیر مرتع در تعلیف دام‌ها؛ X₄: تأثیر تغذیه دستی در تعلیف دام‌ها
منبع: یافته‌های تحقیق

مطابق جدول بالا، ۸۷/۵ درصد (شامل گویه‌های زیاد و خیلی زیاد) از عشایر اسکان‌یافته مورد مطالعه میزان دسترسی خود به خدمات بهداشتی، آموزشی و رفاهی را بیش از حد متوسط و ۶۴/۱ درصد (شامل گویه‌های زیاد و خیلی زیاد) میزان دسترسی خود به نهاده‌ها، تسهیلات بانکی و خدمات دامپزشکی را در حالت اسکان بیش از حد متوسط اعلام کرده‌اند. همچنین، ۵۳/۳ درصد از عشایر اسکان‌یافته تأثیر مرتع در تعلیف دام‌ها را در وضعیت اسکان در حد متوسط و ۴۸/۴ درصد (شامل گویه‌های زیاد و خیلی زیاد) تأثیر تغذیه دستی در تعلیف دام‌ها را بیش از حد متوسط ارزیابی کرده‌اند.

در جدول ۳، تحلیل توصیفی متوسط درآمد سالانه خانوارهای عشایری اسکان یافته مورد مطالعه در قالب متغیر وابسته آمده است.

جدول ۳- تحلیل توصیفی متوسط درآمد سالانه خانوارهای عشایری اسکان یافته

متغیر	حداقل	حداکثر	دامنه تغییرات	انحراف معیار	میانگین
متوسط درآمد سالانه (هزار ریال)	۱۸۲۰۰	۴۶۵۰۰	۲۸۳۰۰	۷۶۴۸/۵۷	۳۱۴۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

نتایج جدول ۳ بیانگر آن است که حداقل، حداکثر، دامنه تغییرات، انحراف معیار و میانگین درآمد سالانه خانوارهای عشایری اسکان یافته مورد مطالعه، به ترتیب، ۱۸۲۰۰، ۴۶۵۰۰، ۲۸۳۰۰، ۷۶۴۸/۵۷ و ۳۱۴۰۰ هزار ریال بوده است.

نتایج تحلیل استنباطی داده‌ها

از فنون آمار استنباطی شامل آزمون t تک‌نمونه‌ای برای تعیین میانگین درآمد سالانه جامعه آماری، از تحلیل همبستگی برای تعیین نوع و شدت رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته و نیز از تحلیل رگرسیونی چندمتغیره برای تعیین میزان اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته استفاده شده است.

آزمون t تک‌نمونه‌ای: در پژوهش حاضر، با استفاده از آزمون t تک‌نمونه‌ای، فرضیات آماری مطرح شده در مورد میانگین درآمد جامعه آماری (متوسط درآمد خانوارهای عشایری اسکان یافته استان ایلام) در سطح خطای پنج درصد بررسی شده است. فرضیات آماری تحقیق عبارت‌اند از:

متوسط درآمد خانوارهای عشایری اسکان یافته در استان ایلام برابر با ۳۱۴۰۰ هزار ریال است.

$$H_0: \mu_x = 31400$$

متوسط درآمد خانوارهای عشایری اسکان یافته در استان ایلام برابر با ۳۱۴۰۰ هزار ریال است.

$$H_1: \mu_x \neq 31400$$

در جدول ۴، نتایج آزمون t برای تحلیل معنی‌داری متوسط درآمد خانوارهای عشایری اسکان‌یافته در استان ایلام آمده است.

جدول ۴- تحلیل معنی‌داری متوسط درآمد سالانه خانوارها با استفاده از آزمون t

متغیر	مقدار مورد آزمون = ۳۱۴۰۰ (هزار ریال)				
	t	d.f	سطح معنی‌داری (دو دامنه)	تفاوت میانگین	سطح اطمینان ۹۵ درصدی تفاوت حد بالا حد پایین
متوسط درآمد سالانه خانوارها	-۰/۰۰۵	۱۱۹	-۰/۹۹۶	-۳/۴۱۷	۱۳۷۹/۱۲ -۱۳۸۵/۹۵

منبع: یافته‌های تحقیق

بر اساس نتایج جدول بالا، چون سطح معنی‌داری از پنج درصد بیشتر است، فرض H₀ رد نمی‌شود و ادعای برابری متوسط درآمد سالانه خانوارهای عشایری اسکان‌یافته استان ایلام (جامعه آماری) با متوسط درآمد افراد نمونه یعنی، مقدار ۳۱۴۰۰ (هزار ریال) در سطح خطای پنج درصد را می‌توان تأیید کرد.

تحلیل همبستگی: انتظارات قبلی از نوع همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته این‌گونه بوده است که بین متغیرهای تأثیر تغذیه دستی در تعریف دام‌ها و متوسط درآمد سالانه خانوارها همبستگی معکوس و بین بقیه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته همبستگی مستقیم وجود داشته باشد. در جدول ۵، ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته آمده است.

بر اساس نتایج جدول ۵، متغیرهای تعداد واحد دامی، سطح زیر کشت دیم، سطح زیر کشت آبی، مقدار فرآورده‌های دامی تولیدی با متوسط درآمد سالانه خانوارها در سطح اطمینان ۹۹ درصد همبستگی مستقیم و معنی‌دار دارند؛ بدین معنی که با افزایش تعداد واحد دامی خانوارها، سطح زیر کشت دیم، سطح زیر کشت آبی و مقدار فرآورده‌های دامی تولیدی، متوسط درآمد عشایر نیز افزایش یافته است، و برعکس.

نتایج به‌دست آمده از ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته با انتظارات قبلی از نوع همبستگی بین این متغیرها همخوانی دارد.

جدول ۵- ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته

ضریب همبستگی (r) با متغیر وابسته		متغیرهای مستقل
مقدار r	سطح معنی داری (دو دامنه)	
۰/۵۳۷**	۰/۰۰۰	تعداد واحد دامی
۰/۱۱۰	۰/۲۳۲	میزان دسترسی به نهاده‌ها، تسهیلات بانکی و خدمات دامپزشکی
۰/۱۰۴	۰/۲۶۰	مقدار صنایع دستی تولیدی
۰/۴۰۴**	۰/۰۰۰	سطح زیر کشت دیم
۰/۵۶۱**	۰/۰۰۰	سطح زیر کشت آبی
۰/۰۷۸	۰/۳۷۸	تأثیر مرتع در تعلیف دام‌ها
-۰/۰۸۳	۰/۳۶۵	تأثیر تغذیه دستی در تعلیف دام‌ها
۰/۳۲۴**	۰/۰۰۰	مقدار فرآورده‌های دامی تولیدی
۰/۰۹۱	۰/۳۱۲	میزان دسترسی به خدمات بهداشتی، آموزشی و رفاهی

** معنی داری در سطح اطمینان ۹۹ درصد؛

منبع: یافته‌های تحقیق

تعیین میزان تأثیرگذاری: برای تعیین میزان تأثیرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، از مدل رگرسیون چندمتغیره به روش همزمان استفاده شده است. در جدول ۶، تحلیل رگرسیونی عوامل مؤثر بر متوسط درآمد سالانه خانوارهای عشایری آمده است. بر اساس نتایج به دست آمده از جدول ۶، ضریب تعیین مدل ۰/۵۸۱ بوده، که بیانگر تبیین ۵۸/۱ درصد تغییرات متغیر وابسته از طریق متغیرهای مستقل وارد شده به مدل است. با استناد به مقادیر معنی داری جدول، معلوم می‌شود که در سطح معنی داری یک درصد، متغیرهای مستقل تعداد واحد دامی، سطح زیر کشت دیم و سطح زیر کشت آبی بر درآمد تأثیرگذار بوده‌اند. با توجه به مقادیر ضرایب استاندارد شده متغیرها، می‌توان متغیرهای مستقل مؤثر را از لحاظ میزان تأثیرگذاری بر متغیر وابسته، به ترتیب تعداد واحد دامی، سطح زیر کشت آبی و سطح زیر کشت دیم رتبه‌بندی کرد.

جدول ۶- تحلیل رگرسیونی عوامل مؤثر بر متوسط درآمد سالانه خانوارهای عشایری اسکان یافته

متغیرهای مستقل	ضرایب	بتا	آماره t	سطح معنی داری
عرض از مبدأ	۱۹۳۶۰/۲۷۲	-	۶/۳۰۴	۰/۰۰۰
تعداد واحد دامی	۵۷/۲۴۴	۰/۵۲۶	۶/۱۲۵	۰/۰۰۰
مقدار صنایع دستی تولیدی	۶۹/۶۵۷	۰/۲۷	۰/۴۱۲	۰/۶۸۱
سطح زیر کشت دیم	۱۶۰۱/۶۴۵	۰/۲۷۳	۴/۲۲۳	۰/۰۰۰
سطح زیر کشت آبی	۳۳۲۸/۰۷۳	۰/۴۴۵	۷/۰۳۶	۰/۰۰۰
تأثیر مرتع در تعلیف دامها	۱۲۲۹/۹۴۶	۰/۱۱۹	۱/۸۹	۰/۰۶۱
تأثیر تغذیه دستی در تعلیف دامها	-۱۳۱۲/۴۵۲	۰/۱۵۴	-۲/۳۸۸	۰/۱۹
میزان فرآورده‌های دامی تولیدی	۰/۵۷۶	۰/۰۳۲	۰/۳۷۵	۰/۷۰۹

$R^2 = ۰/۵۸۱$; $F = ۲۲/۱۵۲$; $D.W. = ۱/۶۶۷$; معنی داری = $۰/۰۰۰$

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به مقادیر ستون ضرائب جدول ۶، معادله خطی رگرسیون چندمتغیره پیش بینی کننده بدین صورت است:

$$Y = ۱۹۳۶۰/۲۷۲ + ۳۳۲۸/۰۷۳X_1 + ۵۷/۲۴۴X_2 + ۱۶۰۱/۶۴۵X_3$$

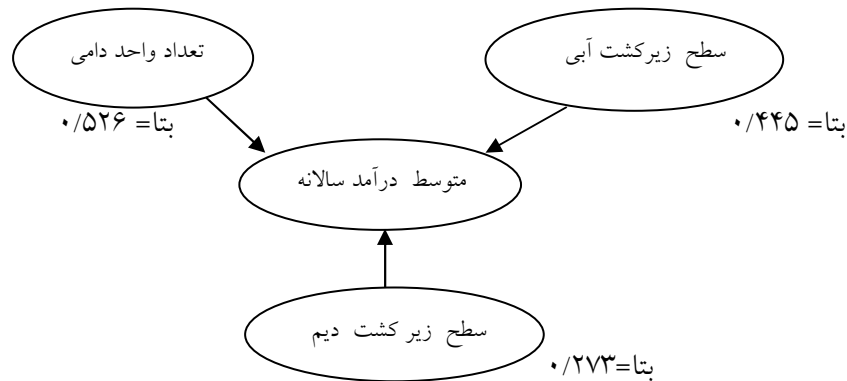
Y = متوسط درآمد سالانه خانوارها

X_1 = سطح زیر کشت آبی

X_2 = تعداد واحد دامی

X_3 = سطح زیر کشت دیم

اهمیت نسبی متغیرهای مستقل در تبیین متغیر وابسته در شکل ۱ آمده است.

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۱- متغیرهای تبیین‌کننده متوسط درآمد سالانه

بحث و نتیجه‌گیری

از آنجا که هدف اصلی از اجرای طرح اسکان عشایر بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی آنهاست، با استناد به نتایج به دست آمده از تحقیق حاضر، می‌توان گفت که اجرای این طرح در استان ایلام در دستیابی به اهداف بهبود وضع اجتماعی عشایر اسکان یافته تا حد زیادی موفق بوده است؛ زیرا ۸۷/۵ درصد از عشایر اسکان یافته مورد مطالعه میزان دسترسی خود به خدمات بهداشتی، آموزشی و رفاهی را بیش از حد متوسط اعلام کرده‌اند. بازدیدهای میدانی در فرایند اجرای طرح، با توجه به دسترسی مناسب آنها به خدمات زیربنایی و رفاهی مانند جاده، آب شرب بهداشتی، برق، و بهسازی روستا و خدمات بهداشتی مانند ایجاد خانه‌های بهداشت روستایی و نیز خدمات آموزشی و فرهنگی مانند دایر شدن مدارس حتی تا سطح دبیرستان، راه‌اندازی کتابخانه روستایی و توسعه آموزش‌های مهارتی به‌ویژه در حوزه بخش کشاورزی بهبود وضعیت اجتماعی عشایر اسکان یافته را تأیید می‌کند. این نتیجه با نتیجه به دست

آمده از تحقیق ریاحی و همکاران (۱۳۹۱) همخوانی دارد، اما با نتیجه تحقیق مهدوی و همکاران (۱۳۸۸) و قنبری و عسگرزاده (۱۳۷۹) مغایرت دارد. دلیل این مغایرت را می‌توان ناشی از عواملی همچون ضعف عملکرد متولیان طرح اسکان عشایر در استان‌های چهارمحال و بختیاری و اصفهان و یا همکاری و مشارکت کم عشایر این استان‌ها در فرایند اجرای طرح اسکان دانست. از دیگر نتایج به دست آمده در تحقیق حاضر، تأثیر کشت آبی بر درآمد عشایر اسکان یافته است، که با نتیجه به دست آمده از تحقیق ابراهیم (Ebrahim, 1981) مبنی بر توجه به کشت آبی برای پایداری اسکان، همخوانی دارد. در مدل برآورد شده، تأثیر مقدار صنایع دستی تولیدی (به مثابه یک منبع درآمدی غیرکشاورزی و دامپروری) بر متغیر وابسته معنی دار نبوده است، که دلیل آن را می‌توان از یک سو، کاهش تعداد دام سبک (گوسفند و بز) عشایر اسکان-یافته نسبت به حالت کوچندگی و به تبع آن، کاهش تولید الیاف دامی که مواد اولیه مورد نیاز برای تولید غالب صنایع دستی عشایر است و از سوی دیگر نیز تغییر فرهنگ و الگوی زندگی عشایر اسکان یافته دانست که از فرهنگ جوامع روستایی و حتی شهری تأثیر پذیرفته و به دلیل برقراری روابط اجتماعی بیشتر و آسان‌تر، دستخوش تغییراتی شده است و اینک رغبت کمتری به تولید صنایع دستی سنتی از خود نشان می‌دهند. با توجه به یافته‌های به دست آمده از مدل رگرسیون چندمتغیره، می‌توان نتیجه گرفت که اقتصاد عشایر اسکان یافته تا حد زیادی به کشاورزی و دامداری متکی است، که چه بسا تهدیدی برای پایداری اسکان باشد؛ از این رو، لازم است در موضوع اسکان به پایداری اسکان، بهبود سطح درآمد و اشتغال پایدار عشایر اسکان یافته از طریق تنوع بخشی به منابع درآمدی آنها و تولید مبتنی بر دانش روز بیشتر توجه شود تا وضع اقتصادی عشایر اسکان یافته نیز بهبود یابد. بنابراین، پیشنهادهایی برای برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های سامان‌دهی عشایر استان در آینده و نیز رفع کاستی‌های طرح‌های اسکان اجرایی به ویژه در بعد اقتصادی ارائه شده که در پی آمده است.

پیشنهادها

- با توجه به نتایج تحقیق که بر اساس آن، سطح زیر کشت آبی از عوامل مؤثر بر درآمد عشایر اسکان یافته شناخته شده است، تسطیح و تجهیز اراضی زراعی عشایر اسکان یافته و آبی کردن کشت در این اراضی از طریق حفر چاه، مهار آب‌های سطحی از طریق عملیات آبخیزداری، استفاده از سامانه‌های نوین آبیاری و ترویج کشت‌های چندمنظوره در راستای درآمدزایی بیشتر برای عشایر اسکان یافته و حرکت از کشاورزی معیشتی به سوی کشاورزی اقتصادی و تجاری پیشنهاد می‌شود.
- با توجه به تأثیرگذاری تعداد واحد دامی بر درآمد عشایر اسکان یافته، توسعه و ترویج دامپروری نیمه‌صنعتی و حتی صنعتی بین عشایر اسکان یافته به دلیل دسترسی کمتر آنها به مراتع برای پرورش دام به صورت سنتی و نیز جلوگیری از تخریب بیشتر مراتع، از یک سو، و راحتی و سودآوری بیشتر نظام‌های دامپروری نیمه‌صنعتی و صنعتی، از سوی دیگر، به منظور تثبیت و تقویت سهم عشایر در تولید پروتئین دامی و بهبود سطح درآمد آنها توصیه می‌شود.
- با توجه به اثرگذاری سطح زیر کشت دیم بر درآمد، آموزش اصول صحیح کشت دیم از قبیل آماده‌سازی زمین، رعایت دوره آیش، استفاده از ارقام مقاوم به خشکی و تنش در دیم، مصرف بهینه سموم و کودهای شیمیایی، تراکم مناسب بذر، زمان کاشت مناسب، و مدیریت حاصل‌خیزی خاک می‌تواند در بهبود درآمد عشایر اسکان یافته مؤثر باشد.
- پیشنهاد می‌شود که برای پایداری اسکان و اشتغال پایدار و در نتیجه، بهبود وضع اقتصادی عشایر اسکان یافته، منابع درآمدی این قشر از طریق کمک به آنها در راه‌اندازی کسب و کارهای کوچک و نیازمند سرمایه کم، در حوزه بخش‌های مختلف اقتصادی شامل کشاورزی، خدمات و بازرگانی، تعاون و صنعت متنوع شود؛ از جمله کسب و کارهای مورد نظر در بخش کشاورزی می‌توان به آبی‌پروری، زنبورداری، کشت گیاهان دارویی، کشت قارچ خوراکی در خانه، کشت باغ‌ها در

اراضی شیبدار و کم‌بازده، و پرورش طیور بومی به صورت نیمه‌صنعتی اشاره کرد. در حوزه خدمات و بازرگانی نیز می‌توان فعالیت‌هایی مانند راه‌اندازی مغازه‌های خرده‌فروشی، دفاتر فناوری‌های ارتباطی از جمله خدمات اینترنتی و پستی، و دفاتر ارائه‌کننده خدمات دولتی در سطح روستاهای برآمده از اسکان را یادآور شد. همچنین، در حوزه تعاون، ایجاد تعاونی‌های مختلف در زمینه‌های تامین نهاده‌های تولید و فروش و بازاریابی محصولات تولیدی به منظور کاهش و یا حذف واسطه‌های توزیع در راستای افزایش سهم سود عشایر اسکان‌یافته از بهای تمام‌شده محصول امکان‌پذیر خواهد بود. در بخش صنعت، امکان راه‌اندازی فعالیت‌هایی همچون تولید صنایع دستی تقاضامحور و بازارپسند، جوشکاری، مکانیکی، و برقکاری وجود دارد. دستیابی بدین اهداف مستلزم حمایت دولت در زمینه تجهیز عشایر اسکان‌یافته به دانش فنی لازم از طریق ارائه آموزش‌های علمی و همچنین، تأمین منابع مالی لازم از طریق اعطای تسهیلات بانکی کم‌بهره به آنها خواهد بود.

- تشویق عشایر اسکان‌یافته به پرورش بیشتر دام سبک (گوسفند و بز) از طریق اعطای تسهیلات کم‌بهره به آنها برای تولید الیاف دامی، که از مواد اولیه مورد نیاز عشایر در غالب صنایع دستی تولیدی آنهاست، و نیز بازآفرینی دانش بومی عشایر اسکان‌یافته به‌ویژه زنان در زمینه تولید صنایع دستی و به‌خصوص صنایع دستی پردرآمد، تقاضامحور و بازارپسند از قبیل قالی، قالیچه، جاجیم، و گلیم و همچنین، ترویج فرهنگ تولید و نفی فرهنگ راحت‌طلبی در بین عشایر اسکان‌یافته می‌تواند افزون بر ایجاد اشتغال برای عشایر اسکان‌یافته، در بهبود سطح درآمد و وضع اقتصادی آنها از طریق پرورش دام و تولید بیشتر صنایع دستی مؤثر باشد و بدین ترتیب، سهم صنایع دستی در درآمد عشایر پررنگ‌تر شود.

منابع

بخشی جهومی، آرمان (۱۳۸۶)، «آنالیز اقتصاد تولید و درآمد عشایر، مطالعه موردی: عشایر سامانه درزه، زیست‌بوم هامون- جازموریان شهرستان کهنوج». **خلاصه مقالات**

- ششمین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، هشتم و نهم آبان ۱۳۸۶، مشهد، انجمن اقتصاد کشاورزی ایران.
- توکلی، جعفر و ضیاءتوانا، محمدحسن (۱۳۸۶)، «اسکان عشایر و تخریب مراتع در استان چهارمحال و بختیاری، مطالعه موردی: شهرک‌های عشایری شرمک، چلگرد و لشتر». *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۰، شماره ۲.
- دهقانیان، سیاوش و کهن‌سال، محمدرضا (۱۳۷۹)، «بررسی اقتصاد تولید عشایر خراسان». *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، سال ۸، شماره ۲۹.
- ریاحی، وحید؛ بیات، مصطفی؛ و منصور سیمیری، اسماعیل (۱۳۹۱)، «تحلیل پیامدهای اجتماعی-اقتصادی طرح اسکان عشایر، مورد مطالعه: طرح اسکان گل‌افشان (شهرستان سمیرم)». *مجله پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری*، مقاله آماده انتشار. انتشار آنلاین از تاریخ ۳ تیر ۱۳۹۱. تهران: مرکز تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور.
- سازمان برنامه و بودجه (۱۳۷۷)، *مطالعات مقدماتی تدوین برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (عمران روستایی و عشایری)*. تهران: دفتر امور مسکن و عمران شهری و روستایی.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ و حجازی، الهه (۱۳۸۳)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: آگاه.
- قاسمی، رحمت (۱۳۸۷)، *ارزیابی اثرات اقتصادی-اجتماعی طرح اسکان عشایر در محسن‌آب ایلام*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- قنبری، یوسف و عسگرزاده، مسعود (۱۳۷۹)، «اسکان عشایر: باید‌ها و نبایدها». *فصلنامه عشایری ذخائر انقلاب*، سال ۳، شماره ۱ و ۲.
- کشاورز، امیر هوشنگ (۱۳۵۵)، *عشایر و مسئله اسکان*. تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- کفیل‌زاده، فرخ؛ اسمعیلی‌زاده، علی؛ و سیدان، مهدی (۱۳۸۱)، «اقتصاد تولید بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان یافته، مطالعه موردی: ایل کرد استان ایلام». *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، سال ۱۰، شماره ۳۸.
- گروه مطالعاتی هامون (۱۳۷۰)، *گزارش نهایی اسکان و یکجانشینی: مطالعات جامع توسعه اقتصادی-اجتماعی جامعه عشایری ایران، مجموعه سوم، جلد ششم*. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- مدیریت امور عشایری استان ایلام (۱۳۹۱)، «معرفی اداره کل و اطلاعات آماری عشایر کوچنده». تاریخ بازیابی: ۱۳۹۱/۳/۱۵. قابل دسترس در: <http://www.ashayer-iland.ir>

- مرکز آمار ایران (۱۳۸۷)، *نتایج سرشماری عشایر کوچنده در سال ۱۳۸۷*. تهران: مرکز آمار ایران.
- مهدوی، مسعود؛ رضایی، پژمان؛ و خانی، فضیله (۱۳۸۸)، «سنجش نگرش عشایر اسکان یافته نسبت به اسکان در چهارمحال و بختیاری». *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۲، شماره ۳.
- مهدوی، مسعود؛ رضایی، پژمان؛ و قدیری معصوم، مجتبی (۱۳۸۶)، «روستاهای برآمده از اسکان عشایر و چالش‌های آنها». *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۰، شماره ۱.
- نیکخواه، محبت‌الله و کرباسی، علیرضا (۱۳۸۴)، *بررسی اقتصادی تولید دام عشایر استان لرستان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقتصاد کشاورزی، دانشکده کشاورزی. زابل: دانشگاه زابل.
- Beck, L. (1986), *The Qashqaei of Iran*. USA, New Haven: Yale University.
- Ebrahim, Mohammed H. S. (1981), *Problems of Nomad Settlement in the Middle East with Special Reference to Saudi Arabia*. Ithaca: Cornell University.
- Gharakhlou, M. (1996), *Migration and Cultural Change in Urban Communities of the Qashqaei of Iran*. Ph.D. Thesis of Anthropology, Faculty of Social Sciences. Ottawa: University of Ottawa.
- Gruschke, Andreas (2008), *Average Per Capita Annual Income of Tibetan Pastoralists*. Leipzig: Leipzig University.
- Hari, Joseph F. (2003), *Marketing Research within a Changing Information Environment* (Second Edition). Boston: MC Graw Hill.
- Khazanov, A. M. (1984), *Nomads and Outside World*. Translated by Julia Crookenden. Cambridge: Cambridge University
- Saunders, Kate (2003), "The impact of nomad settlement policies in Tibet, Gansu province of Tibet". Available on: <http://www.playul.com/news/article.aspx?id=458&t=1>.